

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

MAYİS VƏLİMƏMMƏD OĞLU CƏFƏROV

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CƏNUB-ŞƏRQ
REGIONUNDA NUMİZMATİK TAPINTILARI AZƏRBAYCAN
TARİXİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNDƏ MƏNBƏ KİMİ**

İxtisas: 5503.02 - Vətən tarixi

**Tarix üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ - 2015

Dissertasiya Lənkəran Dövlət Universitetinin Humanitar və pedaqoji elmlər fakültəsinin “Tarix və fəlsəfə” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Əməkdar mədəniyyət işçisi,
Tarix üzrə elmlər doktoru, professor
Ə.M.Rəcəbli**

Rəsmi opponentlər: **Tarix üzrə elmlər doktoru,
professor N.C.Mehdiyeva**

**Tarix üzrə fəlsəfə elmləri doktoru,
dosent Q.Ə. Pirquluyeva**

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ümumi tarix kafedrası**

Müdafiə “25___”_04___2015-ci il saat “___”-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının 24 fevral 2015-ci ildə 52 sayılı əmri ilə Bakı Dövlət Universiteti nəzdində yaradılmış tarix üzrə elmlər doktoru və tarix üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcələri almaq üçün dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.161 Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: Az 1148, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küçəsi, 23.

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___”_____20___-ci ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
tarix üzrə elmlər doktoru prof.**

S.Y.Süleymanova

1. DISSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra tariximizin obyektiv və milli-mənəvi dəyərlər baxımından yəni-dən tədqiqi zəruri bir amilə çevrilmişdir. Bu nöqteyi-nəzərdən qədim dövrdən başlayaraq yeni dövrə qədərki mədəni irsimizin maddi mədəniyyət nümunələri əsasında öyrənilməsi qarşıda duran aktual məsələ kimi meydana çıxır. Təsadüfi deyil ki, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev 1993-cü il sentyabrın 21-də AMEA-da ziyalılarla görüşündə tarix elmində mövcud olan vəziyyətlə əlaqədar öz narahatlığını bildirərək qeyd edir ki, «Tarixi təhrif etmək olmaz».¹ Sonralar, 1998-ci ilin may ayında: «Mən dəfələrlə öz fikrimi bildirmişəm və bu gün bir daha bəyan edirəm ki, biz tariximizin hər bir dövrünü subyektivlikdən tamamilə kənar, olduğu kimi təsvir, əks etdirməliyik. Biz onu gələcək nəsillərə olduğu kimi çatdırmalıyıq».² Odur ki, dövlət atributlarından olan sikkələrin tarixi dövrlər üzrə topoqrafik və tərkib özəlliklərinin öyrənilməsi çox mühüm elmi araşdırmalar tələb edir. Ölkəmizin müxtəlif bölgələri kimi, Cənub-Şərq regionun da özünün zəngin maddi mədəniyyət nümunələri ilə, o cümlədən, numizmatik materiallarla zəngindir. Bu materialların tədqiqinin Azərbaycan tarixində bir çox məsələlərin elmi şəkildə izahında, tariximizin yeni-yeni faktlarla zənginləşməsində müstəsna əhəmiyyəti olacaqdır.

Cənub-Şərq regionunda tapılmış, eramızdan əvvəl I əsrdən başlayaraq eramızın XVIII əsrinin sonuna qədərki dövrü özündə əks etdirən sikkələrin tədqiqi regionun numizmatikasının öyrənilməsi istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aşkarlanan təksaylı tapıntılar və sikkə dəfinələri bölgə ərazisinin Azərbaycanın siyasi-iqtisadi və mədəni mərkəzlərindən biri olmasını sübut edir. Son illərdə müxtəlif səpkili elmi araşdırmaların aparılması üçün ölkəmizdə yaradılan şəraitə uyğun olaraq, numizmatik tapıntıların da tədqiqi vətən tarixinin bu sahə üzrə elmi fakt və məlumatlarla daha da zənginləşməsinə şərtləndirir.

Hər bir elmi işdə olduğu kimi, tədqiqatın aktuallığı müəyyən amillərlə bağlıdır. İşin üç aspektdən təhlil olunmasını məqsədəuyğun saymışıq.

Birincisi, problemin yeniliyi və elmi-tədqiqata ilk dəfə cəlb olunması ilə bağlıdır.

İkincisi, Azərbaycanın çoxəsrlik dövlətçilik tarixinə aid AMEA-nın Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin numizmatika fondunda, müxtəlif dövlət

və özəl kolleksiyalarda Cənub-Şərq regionuna aid toplanmış numizmatik materiallar tədqiqatçısını gözləyir. Dövlətçiliyimizin tarixi yaddaşı olan sikkələr, Azərbaycanın sosial-iqtisadi, mədəni həyatının öyrənilməsində tarixi mənbə kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Ölkəmizin Cənub-Şərq regionunun numizmatik tapıntılarının Azərbaycan dövlətçiliyinin, qədim, orta əsr və yeni tarixinin orijinal və təkzibolunmaz abidələri kimi elmi tədqiqata cəlb edilməsi Azərbaycan tarixşünaslığının ən mühüm və təxirəsalınmaz vəzifəsi olaraq qalır. Bu, bizim tərəfimizdən araşdırılması vacib olan mövzunun tədqiqi üçün göstərdiyimiz ilk təşəbbüsdür.

Üçüncü amil kontekstində problemin öyrənilməsi bizim fikrimizcə, hər hansı bir gənc dövlətin əsas prioriteti dövlət hakimiyyətinin əsasının möhkəmləndirməsi ilə bərabər, dövlətçilik tarixi ilə bağlı olan atributların tədqiqi və təbliğ edilməsidir. Qeyd etmək vacibdir ki, bu problem xalqın mənəvi dəyərlərini, milli adət-ənənələrini nəzərə almadan həll edilə bilməz. Cənub-Şərq regionunda aşkarlanmış numizmatik tapıntıların araşdırılması və tədqiqi vacib məsələlər sırasına daxildir.

Təbiidir ki, dövlətin möhkəmlənməsi ilə yanaşı, çoxəsrlik Azərbaycan dövlətçilik tarixinin, onun atributlarının, dövlətşünaslığının öyrənilməsi gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əksər hallarda dəfinələr və təksaylı tapıntılar tədqiqatlardan kənarda qalır. Bölgədə tapılmış və Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin «Numizmatika» fondunda qorunan numizmatik materialların elmi dövriyyəyə cəlb edilməsi, zərurəti tədqiq etdiyimiz mövzunun bir daha aktuallığını səciyyələndirir.

Tədqiqatın xronoloji çərçivəsi bizim eradan əvvəl I əsrdən başlayaraq, bizim eranın XVIII əsrinin sonuna qədərki tarixi bir dövrü əhatə edir. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq, bölgədə bu dövrlərə aid tapılmış sikkələrin topoqrafik, tərkib özəllikləri və təyinatları verilərək, elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, araşdırmada ilk dəfə olaraq tədqiq olunan dövrdə bölgənin siyasi və ictimai-iqtisadi durumu da şərh edilmişdir.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunda tapılmış numizmatik tapıntılar bir problem kimi indiyədək ayrıca tədqiqat obyekti olmamışdır. Bəzi problemlər ümumiləşdirilmiş əsərlərdə və bir sıra məqalələrdə öz əksini tapmasına, müxtəlif dövrlər üzrə bir sıra tədqiqatçılar tərəfindən qismən araşdırılmasına baxmayaraq, bu mövzu ilk dəfə olaraq kompleks şəkildə tədqiq olunur. Bunları nəzərə alaraq, mövzunun tarixşünaslığına münasibət bildirməyi vacib sayırıq. Problemlə bağlı ədəbiyyatlar tədqiq edilən dövrlər üzrə aşağıdakı şəkildə qruplaşdırılmış və təhlil edilmişdir:

¹ Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I cild. Bakı: 1997, s.155

² Hüseynova İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı: Təhsil, 2004, s.15

1. Antik dövrün sikkə zərbi və pul dövriyyəsinə aid əsərlər;
2. Erkən orta əsrlərin sikkə zərbi və pul dövriyyəsinə aid əsərlər (III-X);
3. Klassik orta əsrlərin sikkə zərbi və pul dövriyyəsinə aid əsərlər (XI-XV);
4. Son orta əsrlərin sikkə zərbi və pul dövriyyəsinə aid əsərlər (XVI-XVIII).

Azərbaycanda sikkə zərbi və pul dövriyyəsi ilk dəfə olaraq tədqiqat obyektinə kimi XIX əsrdə müsəlman numizmatikasının əsasını qoyan akademik X.M.Fren,¹ Avropa numizmatları (de'Sasi, Tornberq, Bartolomey Marsden), S.Lane-Poole,² R.S.Pul³ və Rusiya sikkəşünas alimləri P.S.Savelyev,⁴ V.Q.Tizenhauzen,⁵ A.K.Markov,⁶ R.R.Fasmer⁷ və b. tərəfindən öyrənilmiş, müxtəlif sikkə kataloqlarında və əsərlərində əks olunmuşdur.

Antik dövrün sikkə zərbi və pul dövriyyəsinə aid tarixçilərinin əsərlərindən danışarkən ilk növbədə A.N.Zoqraf,⁸ Y.A.Paxomov,⁹ V.Q.Lukonin,¹⁰ K.V.Qolenko,¹¹ F.L.Osmanov,¹² Ə.M.Rəcəbli və M.Məmmədova,¹³

¹ Френ Х.М., Монеты ханов улуса Джучиева, или Золотой Орды с монетами разных иных мухаммеданских династий в прибавлении. СПб., 1832. 170 с.

² Lane-Poole S. Catalogue of Oriental Coins in the British Museum. Vol. III., London: 1878, № 675, 240 p.

³ Poole R.S. Catalogue of the Coins of the Shahs of Persia in the British Museum. London: 1890, 687 p.

⁴ Савельев П.С., Мухаммеданская нумизматика в отношении к русской истории. СПб.: 1847. ССXXXII, 180 с.

⁵ Тизенгаузен В.Г., Монеты Восточного Халифата. СПб.: 1873, 374 с.

⁶ Марков А.К., Инвентарный каталог мусульманских монет Императорского Эрмитажа, СПб, 1896, с.394-398

⁷ Фасмер Р.Р., Завалинский клад куфических монет VIII-X вв. – «Известия ГАИМК», Т.VII, вып. II, Л.: 1931, 67 с.

⁸ Зограф А.Н., Античные монеты // МИА СССР, М.-Л.: 1951, № 16, 261 с.

⁹ Пахомов Е.А., Чеканка в Албании подражаний монетам македонским или селевкидским // Материалы по истории Азербайджана. Труды МИА, Т.I, Баку: 1962, 74-76 с.

¹⁰ Луконин В.Г., Раджабли А.М., Клад из Чухур-Кабала // Иран в III веке, Москва: Наука, 1979, с. 74-85

¹¹ Голенко К.В., Раджабли А.М. Али-Байрамлинский клад и некоторые вопросы обращения парфянских монет в Закавказье // ВДИ, №2, М.:1975, с. 71-83

¹² Раджабли А.М., Османов Ф. Кувшинное погребение с парфянскими монетами / Археологические открытия 1974 года. Москва: 1975, 504-505 с

¹³ Раджабли А.М., Мамедова Новые находки парфянских монет на территории Азербайджана / Доклады АН Азербайджана. Баку: №12, 1980, с. 84-87

İ.A.Babayev,¹ S.A.Dadaşova² və M.M.Rəsulovanın³ əsərlərini qeyd etmək lazımdır.

1919-cu ildə kolleksioner-sikkəşünas Y.A.Paxomovun Tiflisdən Azərbaycana gəlişindən sonra ölkə numizmatikasının öyrənilməsində yeni mərhələ başlayır. O, «Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа» adlı IX cildlik əsərlərində,⁴ Azərbaycanda arxeoloji qazıntılar zamanı aşkarlanmış sikkə dəfinələri və təsadüfi tapıntıları sistemləşdirmişdir. Y.A.Paxomovun «Монеты Азербайджана» adlı başqa əsərində giriş hissəsində⁵ 1958-ci ildə Şamaxı rayonunun Xınıslı kəndində tapılmış selevkilərin, arşakilərin və Makedoniyalı İsgəndərin 70-dən çox oxşar sikkələri haqqında məlumat verilmişdir. Tədqiq olunmuş Frakiya, Selevkiya, Vifiniya, Parfiya, Pont çarlarının adlarından vurulmuş tetradrahmalardan, Afina şəhərinin «yeni tipli» tetradrahmalarından, Roma Respublikasının gümüş denarilərindən və Qafqaz Albaniyasının təqlidi gümüş drahmalarından ibarət olan bu dəfinə Azərbaycan Respublikası ərazisində elmə məlum olan ilk böyük dəfinədir.

A.N.Zoqraf Qafqazda Antik dövrə aid sikkə tapıntılarını araşdırarkən Makedoniyalı İsgəndərin sikkələrinin onun ölümündən yüz il sonra makedoniyalıların təsir dairəsindən çıxan ərazilərdə zərb olunması haqqında məlumat vermişdir. O, adı çəkilən əcərində böyük fəthin sikkə zərb tiplərinin inadla saxlanılmasında əsas məqsədin ona məxsus olan dövriyyədə zəbt olunmuş Aleksandr tipli sikkələrin mövqeyinin möhkəmləndirilməsi ilə bağlı olduğunu vurğulamışdır.

Y.A.Paxomovdan sonra onun işini Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin numizmatika elmi fond şöbəsinin müdiri professor Ə.M.Rəcəbli davam etdirmişdir. O, K.V.Qolenko ilə birlikdə yazdığı məqaləsində,⁶ 1960-cı ildə Şirvan rayonunda (keçmiş Əlibayramlının Xersonovka kəndində) tapıl-

¹ Бабаев И.А., Денежное обращение Кавказской Албании в Эллинистическую эпоху (конец IV–первая половина I вв. до н.э.) // Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Bakı: Elm, 2002, s. 177-191

² Дадашева С.А., Местный чекан в монетном обращении Кавказской Албании // ВДИ, 1980, с. 121-129

³ Расулова М.М., Торгово-экономические и культурные связи Кавказской Албании с античным и эллинистическим миром: IV век до н.э. - III век н.э. Баку: Мутарджим, 2008, 228 с.

⁴ Пахомов Е.А., Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа. Вып. I-IX, Баку: Известия АН Азерб. ССР 1926-1966, s. 7

⁵ Пахомов Е.А., Монеты Азербайджана: Вып. I. Баку: Известия АН Азерб. ССР, 1959, 79 с.

⁶ Голенко К.В., Раджабли А.М. Али-Байрамлинский клад и некоторые вопросы обращения парфянских монет в Закавказье // ВДИ, №2, М.:1975, с. 71-83

miş parfiya sikkələrindən ibarət dəfinənin «Qotarz drahmalarının» əksəriyyətinin III Artabanın adından zərb olunduğunu və hətta II Qotarzın (40-51-ci illər) hakimiyyəti dövründə də dövriyyədə olmasını, bu tip sikkə emissiyalarının icra edilməsi haqqında məlumat vermişdir.

Azərbaycanın görkəmli arxeoloqlarından İ.A.Babayevin və S.M.Qaziyevin əsərində¹ 1966-cı ildə Azərbaycan SSR Qutqaşen (indiki Qəbələ) rayonunun Çuxur-Qəbələ kəndi yaxınlığında həmin dövrə aid tərkibinə görə daha böyük və daha zəngin sikkə dəfinəsi haqqında məlumat verilir. Çuxur-Qəbələ dəfinəsi Tunc dövrünə aid bir kurqan üzərində qreyderlə torpaq işləri aparılarkən dağıdılmış və Qəbələ arxeoloji ekspedisiyasının rəhbəri S.Qaziyev, üzvlərdən İ.Babayev, T.Qolubkina tərəfindən 700-ə qədər sikkə toplanmış və sonradan araşdırılıb nəşr edilmişdir. M.M.Rəsulova Azərbaycan ərazisində antik dövrə aid edilən numizmatik materiallara əsaslanaraq, Albaniyanın ellin dünyası ilə ticarət əlaqələri haqqında məlumat vermişdir.²

Azərbaycanda zərb olunmuş və tapılmış erkən orta əsrlərin sikkə zərbi və pul dövriyyəsinə aid sikkələri Şərqi Müsəlman numizmatikasının banisi sayılan Rusiya İmperator Akademiyasının üzvü, məşhur şərqşünas X.M.Fren,³ A.K.Markov,⁴ daha sonra A.S.Savelyev,⁵ V.Q.Tizenhauzen,⁶ R.R.Fasmer,⁷ E.A.Paxomov,⁸ V.Q.Lukonin,⁹ Ə.M.Rəcəbli,¹⁰ İ.L.Calaqania,¹ X.A.Muşeq-

yan,² M.Seyfəddinin³ əsərlərində araşdırılmışdır. Adları sadalanan tədqiqatçıların əsərlərində Rusiyada və Cənubi Qafqazda tapılan külli miqdarda kufi sikkələri, VII-X əsrlərdə ərəb Xilafəti ilə Şimal ölkələri, o cümlədən Rusiya arasında gedən qızgın ticarət və digər əlaqələri özündə parlaq surətdə əks etdirən tarixi-maddi sənəd kimi qiymətləndirilmişdir.

XII-XIII əsrlərdə Azərbaycanın pul dövriyyəsində istifadə olunmuş sikkələrin topoqrafik araşdırılması zamanı Y.A.Paxomov Eldəgəzlərin sikkələrinin tapıntı yerlərindən, zərb texnikasından asılı olaraq onları 2 kateqoriyaya- «düzgün» və «düzgün olmayan» sikkələrə bölmüşdür.⁴ Əsərlərdə xütbə və sikkə hüququna malik ilk Azərbaycan feodal dövlətlərinin sikkələrinə, eləcə də həmin dövrdə müsəlman Şərqi və Azərbaycan intibahının ən bariz tarixi-iqtisadi fenomeni, pullu ticarətdə «gümüş böhranı»nın səbəb və nəticələrinə xüsusi yer verilmiş, uyğun dövrlərin nəşr olunmamış sikkələri oxuculara təqdim etmişdir.

Professor Ə.M.Rəcəbli əsərlərində klassik orta əsrlərə aid sikkələri tədqiqi əsasında bir sıra feodal hakimlərin adlarını, titul və ləqəblərini dəqiqləşdirmiş, sikkə hüququ istismarının xüsusiyyətlərindən irəli gələn suveren və vassal subordinasiyasının bəzi məsələlərini şərh etmişdir.⁵

XIV-XV əsrlərin sikkələri X.M.Fren,⁶ S.Len – Pul,⁷ kataloqlarında, P.S.Savilev,⁸ Ə.M.Rəcəbli,⁹ M.A.Seyfəddini,¹⁰ Q.Ə.Pirquluyevanın¹ əsər-

¹ Бабаев И.А., Казиев С.М. Кабалинский клад монет эллинистической эпохи // Нумизматика эпиграфика, Т.IX, М.: 1971, с. 16-31

² Расулова М.М., Торгово-экономические и культурные связи Кавказской Албании с античным и эллинистическим миром: IV век до н.э. - III век н.э. Баку: Мутарджим, 2008, 228 с.

³ Frachn Ch.M. Resensio Numorum Muhammedanorum. Academiae Imp. Scient Petrep. St.-Peterburg: 1826, 544 p.

⁴ Марков А.К., Инвентарный каталог мусульманских монет Императорского Эрмитажа, СПб, 1896, с.394-398

⁵ Савельев П.С., Мухаммеданская нумизматика в отношении к русской истории. СПб.: 1847. ССXXXII, 180 с.

⁶ Тизенгаузен В.Г., Монеты Восточного Халифата. СПб.: 1873, 374 с.

⁷ Фасмер Р.Р., Завалинский клад куфических монет VIII-X вв. – «Известия ГАИМК», Т.VII, вып. II, Л.: 1931, 67 с.

⁸ Пахомов Е.А., Пайтакаран-Байлакан-Оренкала / Материалы и исследования по археологии СССР, № 67, Изд-во АН СССР, М.-Л., 1959, с. 15-32

⁹ Луконин В. Г. Иран в III в. Новые материалы и опыт исторической реконструкции. М.: Наука, 1979, 174 с

¹⁰ Rəcəbli Ə.M., Beləsuvar Sasani sikkələri dəfinəsi və Azərbaycanda VI-VII yüzilliklərdə sikkə zərbi və pul dövriyyəsinin bəzi özəllikləri // Azərbaycan Tarixi Muzeyi-80, Bakı: Elm, 2001, s. 84-92

¹ Джалагания И.Л. Топография куфических монет в Грузии VIII-X // Тбилиси: Мацне, № 47, с. 29-30

² Мушегян Х.А. Монетные клады Армении. Ереван: Изд-во АН Арм., ССР. 1973, 184 с.

³ Сейфеддини М.А., З.М.Алиев. Нумизматика Азербайджана. т.II. Баку: Элм, 1997, 226 с.

⁴ Пахомов Е.А., Монетные Клады Азербайджана и Закавказья: вып. I, Баку: Об-ва обслед. и Изучения Азербайджана, 1926, 100 с.

⁵ Rəcəbli Ə.M., X-XIII əsrlərdə Azərbaycanda sikkə rəqəliyasının həyata keçirilməsinin bəzi xüsusiyyətləri haqqında / Bakı: Elm, 1994, s. 78-79

⁶ Frachn Ch.M. Resensio Numorum Muhammedanorum. Academiae Imp. Scient Petrep. St.-Peterburg: 1826, 544 p.

⁷ Lane-Poole S. Catalogue of Oriental Coins in the British Musium. Vol. III., London: 1878, № 675, 240 p.

⁸ Савельев П.С., Мухаммеданская нумизматика в отношении к русской истории. СПб.: 1847. ССXXXII, 180 с.

⁹ Раджабли А.М., Монетная чеканка и денежное обращение Азербайджана в XV в. / «Ирс – Наследие» № 4, 2008, с. 4-6

¹⁰ Сейфеддини М., З.М.Алиев. Нумизматика Азербайджана. т.II. Баку: Элм,

lərində tədqiq olunmuşdur.

Cəlairlərə aid numizmatik materialları ilk dəfə olaraq XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində A.K.Markov «Инвентарный каталог мусульманских монет Императорского Эрмитажа» əsərində² xüsusi albomda toplamış və numizmatik materiallar əsasında dövrün siyasi mənzərəsi haqqında müəyyən mülahizələr irəli sürmüşdür.

XII-XIV əsrlərə aid sikkə dəfinələri və təksaylı tapıntılarla əlaqədar M.Ə.Seyfəddinin əsərlərində Azərbaycan şəhərlərində zərb olunmuş sikkələrin təyinatı verilmiş, zəngin numizmatik materiallar narrativ mənbələrlə müqayisəli təhlil olunmuş, zərbxanalar, sikkə zərbi və qonşu ölkələrlə ticarət əlaqələri haqqında məlumatlar verilmişdir.³

Q.Ə.Pirquluyevanın «XIV əsrin sonu XV əsrin əvvəllərinə aid Azərbaycanın sikkə zərbi və metrologiyası» adlı əsərində XIV əsrin sonu XV əsrin əvvəllərində Şimali və Cənubi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən dövlətlərin ictimai, iqtisadi, siyasi vəziyyətləri, zərbxana məhsullarının metrologiyası və tipologiyası yazılı mənbələrlə əlaqəli surətdə tədqiq olunmuşdur.⁴

Son orta əsrlərin (XVI-XVIII) sikkə zərbi və pul dövriyyəsinə aid edilən sikkələr X.D.Fren,⁵ R.S.Pul,⁶ X.Rocers,⁷ A.Markov,⁸ S.Len – Pul,⁹

V.Q.Tizenhauzen,¹ Ə.M.Rəcəbli,² M.Ə.Seyfəddini, R.F.Bayramov,³ E.A.Sinitsna,⁴ A.B.Rəhimovun⁵ tədqiqatlarında araşdırılmışdır.

Lakin yuxarıda qeyd edilən müəlliflərdən - X.D.Fren, R.S.Pul, X.Rocers, A.K.Markov, S.Len – Pul və V.Q.Tizenhauzenin əsərləri yalnız sikkələrin elmi təyinatı verildiyinə görə kataloq xarakterlidir və məlumatları səthi xarakter daşıyır.

Son orta əsrlərə aid numizmatik ədəbiyyatlar sırasında R.S.Pul⁶ Britaniya muzeyində qorunan materiallar əsasında Səfəvilər dövlətinin sikkə zərbi pul dövriyyəsi haqqında aid əsərini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu problemə həsr olunmuş dövlətin sikkə zərbi və pul dövriyyəsinin qısa icmal faktik materialların illüstrasiyası ilə birlikdə verilmiş, Səfəvi şahlarının hakimiyyət illəri xronoloji ardıcılıqla qeyd olunmuş, sikkələrin tənqidi ümumiləşdirilməsi öz əksini tapmışdır.

Bəhs olunan dövrə aid Ə.M. Rəcəblinin yazdığı əsərlər⁷ elmi-nəzəri baxımdan çox maraq doğurur. Tədqiqat işində araşdırılan dövrdə yüz minlərlə insanın yaşadığı Gəncə, Naxçıvan, Təbriz kimi böyük şəhərlərin, eləcə də sikkə kəsilən digər Azərbaycan şəhərlərini ölkənin mühüm iqtisadi, siyasi və mədəni mərkəzləri olduqları göstərilməklə bərabər, gərgin pul dövriyyəsinin getdiyi çox mühüm ticarət və bazar yerləri olmaqları barədə məlumat verilmişdir. Eyni zamanda orada dövrümüzə qədər gəlib çatmamış orta əsr Azərbaycan zərbxanalarının (Alınca, Alagöz, Bazar, Babi, Beyləqan, Bəm, Bəlx-əl-bəyzə, Qarqar, Qarabağ, Qaraağac, Zəyəm, Ərəş, Gəştəbi, Hunan, Mahmudabad, Şabran) gümüş və mis yeni sikkələrinin həmin şəhərlərin tarixinin araşdırılmasında müstəsna əhəmiyyətinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Son orta əsrlərin sikkə zərbi və pul dövriyyəsinə aid edilən numizmatların (R.S.Pul, X.L.Rabino, V.Xintçs, X.M.Fren, Ə.M.Rəcəbli, M.A.Seyfəddini

1997, 226 c.

¹ Пиркулиева Г.А. Денежное обращение и метрология монет Азербайджана в конце XIV-начале XV в., Баку: Агрыдаг, 2001, 120 с.

² Марков А.К., Инвентарный каталог мусульманских монет Императорского Эрмитажа, СПб, 1896, с.394-398

³ Сейфеддини М.А., Монетное дело и денежное обращение в Азербайджане XIV-XV вв. II книга. Баку: Элм, 1981, 227 с.

⁴ Пиркулиева Г.А. Денежное обращение и метрология монет Азербайджана в конце XIV-начале XV в., Баку: Агрыдаг, 2001, 120 с.

⁵ Frachn Ch.M. Resensio Numorum Muhammedanorum. Academiae Imp. Scient Petrep. St.-Peterburg: 1826, 544 p.

⁶ Poole R.S. Catalogue of the Coins of the Shahs of Persia in the British Museum. London: 1890, 687 p.

⁷ Rodgers Ch. J. Catalogue of the Coins collected by Chas. Vol. II, Calcutta: 1894, 568 p.

⁸ Марков А.К., Инвентарный каталог мусульманских монет Императорского Эрмитажа, СПб, 1896, с.394-398

⁹ Lane-Poole S. Catalogue of Oriental Coins in the British Musium. Vol. III., London: 1878, № 675, 240 p.

¹ Тизенгаузен В.Г., Монеты Восточного Халифата. СПб.: 1873, 374 с.

² Раджабли А.М., Монетное дело Азербайджанского Государства Сефевидов. Баку, «Зия», 2014, 232 с.

³ Сейфеддини М.А., Байрамов Р.Ф., Денежное обращение и монетное дело в Азербайджане XVI-XIX век. V том. Баку: Элм, 2001, 178 с.

⁴ Синицина Е.А., Денежное обращение Азербайджана во второй пол. XVIII перв. четв. XIX вв. Автореф. канд. дис. Баку: 1992, 26 с.

⁵ Rəhimov A.B., Gədəbəy pul dəfinəsi //Azərbaycan tarixinə dair materiallar, A TM, III cild, Bakı: 1960, s.35-61

⁶ Poole R.S. Catalogue of the Coins of the Shahs of Persia in the British Museum. London: 1890, 687 p.

⁷ Раджабли А.М., Нумизматика Азербайджана. Баку: Элм ва хаят, 1997, 232 с.

və R.F.Bayramovun) əsərlərində, eyni zamanda XVIII əsrin ikinci yarısı XIX əsrin I rübünə aid sikkə zərbi və pul dövriyyəsində öz əksini tapmışdır. Göstərilən tədqiqat işləri ilə yanaşı, dövrün yazılı mənbələrində xanlıqların qəlp sikkələri və dəyərlərinin aşağı düşməsi, yerli anonim sikkələrin rus sikkə sistemi ilə müqayisəli təhlillərində verilmişdir. Əhməd bəy Cavanşirin tarixi xronikasında¹ Qarabağ xanlığının nominallarının rus sikkə nominal-ları ilə müqayisəli təhlili verilmiş, «Əxbərnəmədə»², «Cəvahirnaməyə Lən-kəranda»,³ və X.M.Frenin əsərlərində⁴ xanlıqlar nominallarının adları qeyd olunmuşdur.

İ.P.Petruşevski⁵ 1819-cu ildə F.Haqverdiyev və A.Moqilevskinin xanlıqlar haqqındakı məlumatlarına istinad edərək Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsindən sonra hər adam başına düşən rus və xanlıqların sikkələri ilə ödənilən vergilər haqqında xəbər vermişdir.

M.A.Seyfəddini və R.F.Bayramov Azərbaycanda tapılmış sikkə də-finələrində əsaslanaraq 2001-ci ildə çap olunmuş əsərlərində dövrün sikkə zərbi və pul dövriyyəsi o cümlədən Azərbaycan zərboxanalarının fəaliyyətini tədqiqat obyektinə çevirmişlər.⁶ Belə ki, araşdırılan dövrün sikkə nomi-nallarının metroloji və tipoloji tədqiqi, sikkə tapıntılarının topoqrafik təhlili və azsaylı yazılı qaynaqlarda təsadüf olunan pul dövriyyəsinə aid məlumat-lar qarşılıqlı tədqiq olunmuşdur. Nəticədə, ölkənin ictimai-iqtisadi, siyasi həyatında baş verən hadisələrin sikkə zərbinə və pul təsərrüfatına təsiri və müxtəlif pul-sikkə islahatlarının mahiyyəti açıqlanmış, islahatların dövlət mənafeyinə uyğun tərzdə həyata keçirilməsi vurğulanmışdır.

Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasının regionunda numizmatik tapıntılar müasir tarixşünaslıqda lazımı qədər işıqlandırılma-mışdır. Belə ki, regionda aşkarlanmış təksaylı sikkə tapıntıları və dəfinələr yalnız Y.A.Paxomov, V.M.Sisoyev, M.Ə.Rəcəbli, M.A.Seyfəddini, Z.M.Əliyev və S.A.Qasimovanın əsərlərində araşdırılmışdır. Y.A.Paxo-

movun əsərlərində Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunda 1920-60 illərdə təsadüfi və ya dəfinə halında aşkarlanmış (35) 22 dəfinə, 13 təksaylı sikkə tapılma ardıcılığı ilə qeydiyyatla alınmış və dərc edilmişdir. Adı çəkilən müəllifin digər tədqiqat işində Sasani sikkə monoqramları araş-dırılarkən V əsrə aid edilən ilk Sasani dəfinəsinin Azərbaycanın Cənub-Şərq regionunda və Naxçıvan diyarında təsadüf edildiyi vurğulanmışdır. O, cədvəldə göstərilən I,14 işarəli sikkənin Azərbaycanın Talış ərazində (Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionu M.C.) yerləşən GILAN vilayət zərboxanasına,¹ 1938-ci ildə Astara rayonunun Şah-ağacı kəndində tapılmış dəfinədə, I Xosrovun (531-679) və II Xosrovun (590-628) adından zərb olunmuş NAXÇ işarəli sikkələrin isə Naxçıvan zərboxanasına aid olduğunu qeyd etmişdir.²

V.M.Sisoyevin 1927-ci ildə yazdığı «Verinin (Lənkəranın) qızıl sikkə dəfinəsi» adlı əsərində Lənkəranda 35 km cənub-qərbdə yerləşən Aşağı Veri kəndində (Mistan yaxınlığında) tapılmış 500 ədəd (2 kq) qızıl sikkə və 1 kq formasız gümüş parçalardan ibarət Bizans dəfinəsi tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Veri dəfinəsinin tərkibi bütövlükdə imperator VII Mixail və III Nikifor Botaniatın adlarına kəsilmiş aşağı əyarlı (48%) qızıl sikkələrdən ibarət olmuşdur.² Bizans solidləri üzərində - sikkələrin kənarda qalan boş yerlərində müxtəlif işarələrə rast gəlinir. Bu yazılar Azərbaycanda əmtəə mübadiləsi və pul dövriyyəsi zamanı Bizans sikkələrinin tutduğu yeri işıq-landırıran çox dəyərli faktlardır. Ehtimal etmək olar ki, sikkələr üzərindəki bəzi yazı və hərflər sikkə sahibinin şəxsi adı və ya şərti işarəsi olub, sikkənin növbəti sahibi tərəfindən cızılmışdır. Bu iri həcmli dəfinənin sik-kələri üzərində bəzən 2-3 və daha çox hərf və işarənin həkk olunması də-finənin uzun müddət dövriyyədə olduğu haqqında xəbər verir.

Regionda aşkarlanan numizmatik materiallar Ə.M.Rəcəblinin əsər-lərində də tədqiqat obyektinə çevrilmişdir.³ Görkəmli alim araşdırmalarında X əsrin II yarısına aid edilən Masallı rayonunda aşkarlanmış Alvadı dəfi-nəsinin sikkələrinin elmi təyinatını verməklə, xronoloji qayda ilə ərəblərin Azərbaycan canişinlərinin zərb etdirdikləri sikkələr ilk dəfə elmi araşdı-rılma kontekstinə cəlb etmişdir. Numizmatın digər əsərində AMEA-nın

¹ Qarabağnamələr. I kitab. Bakı: Şərq-qərb, 2006, 216 s.

² Əxbərnəmə. Mirzə Əhməd Mirzə Xudaverdi oğlu (fars dilindən tərcümə Əli Hüseynzadəindir). Bakı: Elm, 2000, 234, s.

³ Kazımbəyovlu Səid Əli. Cəvahirnameyi Lənkəran. Nəşrə hazırlayan: R.Şeyx-zamanlı. Bakı: Örnək nəşriyyatı, 2000, 45 s.

⁴ Frachn Ch.M. Resensio Numorum Muhammedanorum. Academiae Imp. Scient Petrep. St.-Peterburg: 1826, 544 p.

⁵ Петрушевский И.П., Очерки по истории феодальных отношений в Азербай-джане и Армении в XVI - начале XIX вв. Л.: 1949, 384 с.

⁶ Сейфеддини М.А., Байрамов Р.Ф., Денежное обращение и монетное дело в Азербайджане XVI-XIX век. V том. Баку: ЭЛМ, 2001, 178 с.

¹ Пахомов Е.А., Монеты Азербайджана: Вып. I. Баку: Известия АН Азерб.ССР, 1959, 79 с.

² Yənə orada, c. 17-21

³ Rəcəbli Ə.M., Talış-Muğan zonasında aşkara çıxarılmış sikkə dəfinələrinin topoqrafik xüsusiyyətləri / Lənkəran-Astara zonasının arxeoloji problemləri. Lənkəran, 1998, s. 7-9

Azərbaycan Tarixi Muzeyinin «Numizmatika» fondunun materiallarına əsaslanaraq Erciş, Ordubad, Ərəş, Dizful, Savə, Marağa, Van, Zəyəm, Bərfişdeh, Dizful, Sav, Tereşt, Lebesan, Komm, Sım zərbxanalarında II Təhmasib adından sikkə zərb olunduğu haqqında məlumat vermişdir.¹

Akademik Z.M.Bünyadov 1984-cü ildə oxuculara təqdim etdiyi əsərində Astara rayonunun Maşxan kəndində tapılmış sikkə dəfinəsinin Azərbaycan Atabəyləri və onların Əhərli vassallarının adından zərb olunmuş «düzgün» kəsilmiş mis dirhəmlər, 1974-cü ilin noyabrında Masallı rayonunun Xırmandalı kəndində tapılmış dəfinədə yalnız «düzgün olmayan» şəkildə eyni hökmdarların adından kəsilmiş mis sikkələr haqqında məlumat vermişdir.²

S.A.Qasımova tədqiqatında 2004-cü ildə Lənkəran rayonunun Tütəpeştə kəndi yaxınlığında “Xərəşonə məzə” adlı yerdə regionda ilk dəfə aşkarlanmış Alban təqlidi sikkələri haqqında məlumat verərək tapıntının məxsus olduğu ölkənin yüksək iqtisadi göstəricisinin nəticəsi olduğunu yazmışdır.³

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Respublikanın ictimai-siyasi, iqtisadi, diplomatik, hərbi və mülki həyatının müxtəlif sahələri üzrə elmi, populyar və analitik əsərlərin mövcudluğuna baxmayaraq, son zamanlar bu mövzunun tarixşünaslığı sahəsində tədqiqat baxımından müəyyən problemlər mövcuddur. Buna görə də dissertasiyada bu istiqamətdə mövcud olan boşluqların aradan qaldırılmasına cəhd edilir.

Zəngin təbii sərvətlərə və əlverişli coğrafi iqlim şəraitinə malik olan Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunun xarici əlaqələrinin kökləri ən qədim zamanlara gedib çıxır. Təbiidir ki, həmin dövrlərdə regionun xarici dünya ilə əlaqələrinin öyrənilməsi təksaylı və dəfinə halında aşkarlanan numizmatik materialların dünya mədəniyyət abidələri ilə müqayisəli izahı ilə bağlıdır. Bizə gəlib çatan numizmatik materiallardan bu əlaqələrin izlərini tapmaq mümkündür. Belə düşünürük ki, «Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunda numizmatik tapıntıları Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində mənbə kimi» adlı bu tədqiqat işi ilə mövcud boşluqları aradan qaldırılmasına nail olmuşuq.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Mövzunun mürəkkəbliyi nəzərə alınaraq, müxtəlif numizmatik fondlara, şəxsi kolleksiyalara, kataloqlara,

məşhur numizmat alimlərin əsərlərinə istinad etməklə zəngin numizmatik materialların təhlil və ümumiləşdirilməsi əsasında eramızdan əvvəl I əsrdən eramızın XVIII əsrinin sonuna qədər Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunda tapılmış numizmatik tapıntıların Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində mənbə kimi ilk dəfə elmi cəhətdən araşdırmaqla kompleks şəkildə tədqiq olunması qarşıya məqsəd qoyulmuşdur. Tədqiqat əsəri bilavasitə Azərbaycan tarixinin zənginləşdirilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bütün qeyd olunan məsələləri nəzərə alaraq, əsas məqsədin icrası üçün tədqiqat işində aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Dissertasiya işlənərkən xronoloji və ərazi baxımından çox geniş əhatə dairəsinə malik elm sahəsinin Azərbaycanın sosial-iqtisadi, siyasi-hərbi, mədəni-ideoloji probleminin, xarici əlaqələrinin, həmçinin Azərbaycan dövlətçiliyinin dinamik inkişaf tarixinin araşdırılması və tədqiq olunmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb etməsini nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunda numizmatik tapıntıların topoqrafik və tərkib özəlliklərinin, dönmənin ictimai-iqtisadi durumunun tədqiqi;

- Azərbaycanın Cənub-Şərq regionunda numizmatik tapıntıların təkzibedilməz tarixi qaynaq kimi mədəniyyət, incəsənət, metalşləmə, metal emalı, sənətkarlıq, texniki tərəqqi abidəsi və ən önəmli dövlətçilik rəmzi şəklində araşdırılması;

- Burada numizmatik tapıntıların əsasında uyğun dövlətin pul təsərrüfatı və əmtəə-pul münasibətlərinin çeşidli məsələlərinin (çəki, pul sikkə sistemlərinin strukturu, sikkə metallarının qarşılıqlı rasio və paritet münasibətləri, zərbxanaların fəaliyyəti) araşdırılması və yazılı qaynaqlarla müqayisəli şəkildə tədqiq olunması;

- Aparılan tədqiqat əsasında ölkənin ictimai-iqtisadi, siyasi-hərbi, dini-ideoloji, mədəni həyatında baş verən hadisələrin, zaman və məkan baxımından numizmatik faktların köməyi ilə çözülməsi və dəqiqləşdirilməsi.

- Azərbaycanda, eləcə də dünyanın müxtəlif ölkələrində problemlə bağlı yazılmış əsərlərin təhlil edilməsi ayrı-ayrı tarixçilərin dövlətimizin sikkəçilik tarixinə baxışlarındakı oxşar və fərqli cəhətlərinin göstərilməsi.

Dissertasiya işinin metodoloji əsası. Tədqiqat işi nəzəri metodoloji cəhətdən numizmatika elminin son nailiyyətlərinə əsaslanmışdır. Numizmat alimlərin əsərlərindəki məntiqi-struktur analizlərindən və sistemli-tarixi metodlardan, sikkələr üzərində aşkar edilmiş tarixi əlamətlərdən, yazılı abidələrdən və başqa məxəzlərdə olan məlumatlardan istifadə etməklə, problemin monoqrafik tədqiqatına üstünlük verilmişdir. Dissertasiyanın məqsəd və vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar ayrı-ayrı məsələlərin həlli za-

¹ Раджабли А.М., Нумизматика Азербайджана. Баку: Элим ва хаят, 1997, с.123-124

² Bünyadov Z.M. Azərbaycan Atabəylər Dövləti. Bakı: Şərq-qərb, 2007, s.203-206

³ Касимова С.А., Новое местонахождение албанских монет-подражаний на территории Азербайджана // АТМ, Баку: 2004, с. 59-62

manı elmi-tədqiqat praktikasında qəbul edilmiş, hadisələrin səbəb və nəticə əlaqələrinin üzə çıxmasına əsaslanan metodlardan istifadə olunmuşdur. Dissertasiya işi müqayisəli-tarixi metod əsasında yazılmışdır. Bu metod əsasında Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunda tədqiq olunan dövr üzrə tarixi və həmin dövrə aid tapılmış numizmatik tapıntıların səciyyəvi xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunda eramızdan əvvəl I əsrdən başlayaraq eramızın XVIII əsrin sonuna qədərki bir tarixi dövrü özündə əks etdirən numizmatik tapıntılar dissertasiyada ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə elmi-tədqiqata cəlb edilmişdir. Tədqiqat işində ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunda tapılmış numizmatik tapıntılar elmi-tədqiqat müstəvisinə çıxarılır. Əlbəttə, ayrı-ayrı tədqiqatçılar bu və ya digər şəkildə öz əsərlərində bölgədə tapılmış numizmatik tapıntılar haqqında müəyyən məlumat vermişlər. Lakin sikkələrin topoqrafik və tərkib özəllikləri, təyinatı, tədqiq olunan dövr üzrə regionunun ictimai-iqtisadi durumunun tarixi icmalı haqqında ümumiləşdirilmiş ətraflı və müfəssəl tədqiqat işi olmamışdır. Tədqiq olunan dissertasiyanın elmi yeniliyi məhz bundadır.

Eramızdan əvvəl I əsrdən başlayaraq eramızın XVIII əsrin sonuna qədərki bir dövrü özündə əks etdirən Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunda aşkarlanmış numizmatik tapıntılar tədqiq olunan dövrdə bölgənin əsas siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzlərdən biri olduğunu təsdiq edir. Regionda tapılmış çox saylı numizmatik tapıntılar bölgənin tranzit yollardan kənarda qalmadığına və bir çox xarici ölkələrlə ticarət əlaqələrinin saxlandığını sübut edir. Bütün bunlar tədqiqat işinin əsas yeniliyidir.

Elmi işin əsas məqsədlərindən irəli gələn məsələlər ilk dəfə olaraq kompleks şəkildə dissertasiyada öz həllini tapmışdır. Mövzu ilə bağlı əldə edilmiş bir sıra elmi yeniliklər aşağıdakı şəkildə sıralanır:

- Tədqiq olunan dövr üzrə Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunun ictimai-iqtisadi durumunun tarixi icmalının verilməsi;
- Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunda numizmatik tapıntıların topoqrafik və tərkib özəlliklərinin tədqiq edilməsi;
- Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunda numizmatik tapıntıların tarixi qaynaq kimi Vətən tarixinin öyrənilməsində rolunun aydınlaşdırılması;
- Yazılı mənbələrin və numizmatik materialların köməyi ilə Cənub-Şərq regionunda numizmatik tapıntıların emitetlərinin müəyyənəndirilməsi;
- Muzey fondlarında, şəxsi kolleksiyalarda və Cənub-Şərq regionunda tapılmış, lakin lazımi qədər öyrənilib dərc edilməyən numizmatik tapın-

tıların tədqiqata elmi cəlb edilməsi.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunun numizmatik tapıntılarının hərtərəfli tədqiqi ölkəmizin tarixində mühüm yer tutacağına imkan verir. Dissertasiyanın əldə edilmiş nəticələri ümumiləşdirilmiş tarixi tədqiqatlarda, Azərbaycan tarixi, mədəniyyəti, iqtisadiyyatı və dövlətçiliyinin öyrənilməsində mühüm elmi əhəmiyyətə malik ola bilər. Tədqiqat işində əldə edilmiş nəticələrdən Azərbaycan tarixinin, Azərbaycan numizmatikasının, Köməkçi tarix fənnlərinin, etnoqrafiya, arxeologiya həmçinin ali məktəblərin Tarix fakültələrində seçmə fənlərin hazırlanmasında, maddi mədəniyyət tariximizin öyrənilməsində və sikkələrin aydınlaşdırılmasında elmi vəsait kimi istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya işi Lənkəran Dövlət Universitetinin «Tarix və fəlsəfə» kafedrasında hazırlanmışdır. Dissertasiyanın əsas məzmununu əks etdirən müddəalar müəllifin çap olunmuş məqalələrində müxtəlif beynəlxalq və respublika əhəmiyyətli konfranslardakı çıxış və məruzələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya işinin quruluşu əsasən tədqiqatın predmet və vəzifələrindən irəli gəlmişdir. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, beş yarım başlıqdan, habelə, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir.

II DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində tədqiq olunan mövzunun aktuallığı, tədqiqatın xronoloji çərçivəsi, mövzunun öyrənilmə səviyyəsi, tədqiqatın mənbə bazası, dissertasiyanın məqsəd və vəzifələri müəyyən edilmiş, tədqiqat işinin elmi yeniliyi və təcrübi əhəmiyyəti göstərilmiş, tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti verilmişdir. Dissertasiyanın “**Azərbaycan respublikasının Cənub-Şərq regionunun ictimai-iqtisadi durumunun tarixi icmalı və öyrənilmə vəziyyəti**” adlanan birinci fəslə iki yarım fəsildən ibarətdir. “**Cənub-Şərq Regionun tarixi-icmalı**” adlanan birinci yarım fəsil regionun təbii coğrafi şəraiti, yerləşdiyi mövqeyi, qədim dövrdən başlayaraq müasir dövrə qədərki bir dövrü özündə əks etdirən inkişaf tarixinin icmalı öz əksini tapmışdır. Bu yarım fəsildə tapılmış numizmatik materiallara və əsasən demək olar ki, qədim və orta əsrlərdə regiondan keçən yollar dövrün ən mühüm ticarət yolu olmaqla, şərq ilə qərbi qovuşduran məşhur “İpək yolu” bir qolu olmuşdur.

XIX – XX əsrin əvvəllərində Regionun inkişafında əlverişli coğrafi mövqeyi, Xəzər dənizi sahilində yerləşməsi, onun təbii sərvətlərindən, su

yolundan istifadənin də əhəmiyyətli olmuşdur. Bu yol vasitəsi ilə bölgə Rusiya, İran və qismən Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrin yaratmışdır. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti illərində Lənkəran iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə və digər sahələrdə böyük uğurlar qazanmışdır. Bu müddət ərzində Cənub-Şərq regionu Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi həyatında mühüm rola malik olmuşdur. Bölgənin ən inkişaf etdiyi dövr xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin hakimiyyəti (1969-1982-ci və 1993-2003-cü illərə) və onun layiqli davamçısı cənab prezident İlham Əliyevin dövrünə təsadüf edir. **Birinci fəslin ikinci yarım fəslə "Regionun arxeoloji-etnoqrafik cəhətdən öyrənilməsinin yeri və rolu" adlanır.** Cənub bölgəsində paleolit məskənləri ilə yanaşı çoxlu sayda eneolit və tunc dövrü düşərgələri də mövcuddur. Talış dağları və Muğan düzündə yayılmış Azərbaycanın son tunc və ilk dəmir dövrünə (e.ə. XIV-VII əsrlər) aid arxeoloji abidələr kompleksi Talış-Muğan mədəniyyəti adı ilə tarixə daxil olmuşdur. Bu mədəniyyət başlıca olaraq qəbir abidələri (kurqan, daş qutu, dolmen tipli sərdabələr) əsasında öyrənilmişdir. İlk dəfə 1890-cı ildə fransız arxeologu Jak de Morqan indiki Lerik rayonunun dağ kəndlərində və 1901-ci ildə Jak və Henri de Morqan qardaşları qəbiristanlarında qazınılır aparmışlar. Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionun arxeoloji abidələrinin tədqiqində İ.Əzimbəyovun (Məddahın), İ.H.Nərimanovla F.R.Mahmudovun, Ə.Q.Cəfərovun, A. Ələkbərovun böyük rolu olmuşdur. Talış-Muğan mədəniyyətinin yayıldığı ərazilərdə yaşayış məskənləri, torpaq kurqanları qeydə alınmış, təsadüfi tapıntılar toplanmışdır. Qəbir abidələri dağlıq zonada (Həsən Zəmini, Ağayevlər, Xoca Davudkörpü, Veri və s.) daha çoxluq təşkil edir. Lənkəranın dağətəyi və düzənlik hissəsində dağlıq zona üçün səciyyəvi olan daş qutu və sərdabələr (Sığın) yanaşı, torpaq qəbirlər (Dıvəlonə) və kurqanlar da geniş yayılmışdır. Muğan düzənliyində torpaq qəbirləri (Uzuntəpə, Boyanlıq) və kurqanlar üstünlük təşkil edir. Talış-Muğan mədəniyyətinin fərqləndirici əlamətləri sıra-sıra arxeoloji abidələrin tipləri və dəfn mərasimi ilə yanaşı, xüsusi quruluşlu (yəhərvari dəstəkli relyefli aypara bəzəkli) tunc qılınç və xəncərlər yastı baltalar, ox və nizə ucları qiymətli daşlardan və qızıldan çəzək əşyaları, silindirik möhürlər, qara cilalı saxçı qablar və s. daxildir.

Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunun tarixi-etnoqrafik cəhətdən öyrənilməsi XIX əsrin 30-cu illərindən başlanmışdır. Bu dövr müəlliflərindən S.Ə.Kazımbəyov, P.Zablotski, B.V.Miller, V.S.Leqkobitov, P.F.Riss, B.A.Ryumin, D.A.Kistenyev, T.Bayraməlibəyov və XX əsrdə isə İ.M.Cəfərzadənin, Q.C.Cavadovun, Q.Ə.Rəcəblinin, A.H.Mustafayevin, başqaları regionun tarixi-etnoqrafik baxımdan öyrənilməsində əhə-

miyyətli bir problemə B.H.Hüseynbəyov və M.M.Talışlının "Lənkəran", İ.C.Axundovun "Xatirələrimdə yaşayan Lənkəran", H.Kəlbiyevin "Şilavar haqqında tarixi etnoqrafik öçerklər", "Azərbaycanın Cənub-Şərq bölgəsinin etnoqrafik xüsusiyyətləri" əsərlərində də toxunulmuşdur.

Azərbaycan, coğrafiya tərəfindən təbii-coğrafi, etnoqrafiya tərəfindən isə tarixi-etnoqrafik zonalara bölünür. Bu bölgədə coğrafiya başlıca olaraq ərazinin təbii-coğrafi xüsusiyyətlərini, etnoqrafiya isə əsasən maddi və mədəni mədəniyyət ünsürləri ilə yanaşı, həm də təsərrüfat həyatını əsas amil götürürlər. Bu prinsipə uyğun olaraq etnoqrafiya talışların məskunlaşdığı əraziləri "Talış etnoqrafik zonası", "Lənkəran-Astara bölgəsi" və "Zuvand mikrobölgəsi" kimi xarakterizə etmişlər. Coğrafiya prinsiplərinə əsasən Azərbaycanın cənub regionu kimi təsnif olunan bu əraziləri, maddi mədəniyyətinə və əhalinin təsərrüfat məşğuliyyətləri prinsiplərinə görə "Lənkəran-Astara etnoqrafik zonası" adlandırmaq daha məqsədəuyğundur. Çünki adları çəkilən və qonşuluqda yerləşən Masallı, Yardımlı, Lerik, Cəlilabad və Biləsuvar rayonları ilə eyni etnoqrafik xüsusiyyətlərə malikdirlər.

Dissertasiyanın **"Cənub-Şərq regionunda numizmatik tapıntıların topoqrafik və tərkib xüsusiyyətləri"** adlanan ikinci fəslə **"Antik və ilkin orta əsrlər dövrünə aid sikkə dəfinələri və təksaylı tapıntıların topoqrafik icmalı"** və **"Klassik və son orta əsrlər dövrünə aid sikkə dəfinələri və təksaylı tapıntıların tərkib xüsusiyyətləri"** adlı iki yarım fəsildən ibarətdir. Hər iki yarım fəsildə 1920-ci ildən başlayaraq hal-hazırədə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Numizmatika fondunda, şəxsi kolleksiyalarda Cənub-Şərq regionunda təsadüfi halda və arxeoloji qazıntılar zamanı aşkarlanmış irili-xırdalı 22 sikkə dəfinəsi və 13 təksaylı sikkə tapıntısının xronoloji ardıcılığı ilə topoqrafik icmalı verilmişdir.

Hər iki yarım fəsildə miladdan öncə I əsrdən başlayaraq eramızın XVIII əsrin sonuna qədərki bir dövrü özündə əks etdirən Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunda aşkarlanmış numizmatik tapıntıların topoqrafiyası bölgənin əsas siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzlərdən biri olduğunu təsdiq edir. Regionda tapılmış çox saylı numizmatik tapıntılar bölgənin tranzit yollardan kənarda qalmadığına və bir çox xarici ölkələrlə ticarət əlaqələrin mövcudluğunu sübut edir.

"Regionun numizmatik tapıntıları tarixi qaynaq kimi" adlı üçüncü fəsil üç bölmədən ibarətdir. **"Antik və ilkin orta əsrlər dövrünün sikkə zərbi və pul dövriyyəsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri"** adlı birinci yarım fəsildə tapıntılara əsasən qeyd etmək olar ki, Antik Atropatənin pul dövriyyəsində işlədilən ilk sikkələr, III Aleksandrın gümüş dragma və tetradrahmaları olmuşdur. Bu sikkələr regionun pul dövriyyəsinə Alban təqlidi sikkə-

kələrinin axınından sonra da bir müddət dövriyyədə qalmış və tədricən aradan çıxmışdır.

E.ə. III əsrin sonlarından başlayaraq regiona Selevkiya sikkələrinin axını başlayır və bütün II yüzillik boyu davam edir. Beynəlxalq ticarətdə tədavül vasitəsi rolunu oynayan Selevki tetradrahmaları ilə bərabər regionun pul dövriyyəsində qismən Baktriya tetradrahmaları da mövcud olmuşdur.

Ön Asiya və Cənubi Qafqaz uğrunda gedən Roma-Parfiya rəqabətinin nəticəsi olaraq, e.ə. I əsrin II yarısından etibarən bu iki imperiyanın gümüş sikkələri Atropatenadan alban təqlidi sikkələrini tamamilə sıxışdıraraq, regionun pul dövriyyəsində hakim mövqə tutmuşdur. Son nəticədə ikincilər birinciləri üstünlüyərək, sıxışdırır və nəinki Atropatenada, eləcə də Ön Qafqazda əsas «ticarət sikkələri» rolunu oynamışdır.

III-VII əsrlərə aid Cənub-Şərq regionunda aşkar edilmiş çoxsaylı dəfinələr və təksaylı tapıntılar Azərbaycanın cənubunda – Atropatenada, Sasani pulları bütün əvvəlki nominalları sıxışdırıb çıxararaq dövriyyəyə tam hüquqlu sikkə nominalı kimi işlənməsini sübut edir. Lakin 16 qr. çəkisində erkən Sasani sikkələri kimi tanınan mis tetradrahmalar, bürünc sikkələr pullar geniş yayılmamışdır. Sasanilərin pul işinin təşəkkül tapması gümüş draxmalarla bağlıdır. Bu cür gümüş draxmalar yüksək bədii zövqlə, ikoqrafik cəhətdən mükəmməl olaraq, beynəlxalq ticarət əlaqələrində əsas yer tutmuşlar.

Əməvi və Abbasi xəlifələrinin zərb etdirdikləri sikkələrdə islamın dini dəyərlərinin təbliği, xüsusi ilə islamın tövhid prinsipinin şüurlara yeridilməsi, xristianlığın islamın bu prinsiplərlə əlaqədar yol verdiyi təhriflərə qarşı mübarizə sahəsində aparılan iş öz əksini tapmışdır. Xilafət sikkələri üzərindəki yazılar hakim sülalənin siyasi məqsədlərinə, yəni onların islam təməli ilə daha çox bağlı olduğunu göstərmək cəhdlərinə dəlalət edir. Bütün bunlar göstərir ki, islam dininin hakimiyyətə böyük təsiri olmuş, dövlət işlərini bilavasitə dinlə tənzimlənmiş, xəlifə də dinin hökmləri ilə hesablaşmalı olmuşdur. Bu özünü yuxarıda təhlil olunan numizmatik materiallarda da göstərmişdir.

“XI-XVIII əsrlərin sikkə zərbi və pul dövriyyəsinin xarakteristikası” adlı üçüncü yarım fəsildə XI əsrə və XIII əsrin əvvəllərinə aid Azərbaycanın Cənub-Şərq bölgəsində aşkarlanan təsadüfi tapıntılar və sikkə dəfinələrinin Astara, (Astara) Artuba Ərçivan, Lerik, Veri, (Lerik) Züvənd, (Lerik) Hamarat, (Masallı) Tatyana, (Masallı) Əlvədi, (Lənkəran) Seydəkəran, (Lənkəran) Zövlə, Lənkəran (Lənkəran) Digah topoqrafik məlumatlarının öyrənilməsi Azərbaycanda gümüş böhranı dövründə pulkəsmənin və mis sikkələrin dövriyyəsinin bəzi mühüm xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa

imkan verir. Bu xüsusiyyətlər ondan ibarətdir ki, Səlcuq sultanları öz atabəylərinə, onlar isə vassallarına sikkə zərb etmək hüququ vermişdilər. Ümumi alıcılıq vasitəsi kimi qızıl (dinar) tətbiq edilsə də, onu kəsmək ixtiyarı yalnız Böyük Səlcuq sultanlarının və qismən Atabəylərin əlində olmuşdur.

XIII əsrin sonlarına aid Azərbaycanın Cənub-Şərq bölgəsində tapılmış numizmatik materiallar (Astara) Ərçivan, (Astara) Artuba, (Astara) Təngərüd, (Lənkəran) Bürcəli, Lerik, Masallı, (Masallı) Tatyana dəfinələri) araşdırılan dövrdə zərboxanaların məhsullarının iqtisadi xarakterdən çox saray çəkişmələri nəticəsində hakimiyyət dəyişikliklərini əks etdirən siyasi mahiyyət daşıdığı sübut olunmuşdur.

XV əsrin sonları XVI əsrin ilk illəri Azərbaycanda Ağqoyunlu dövlətinin zəifləməsi, parçalanması və süqutu Səfəvilər dövlətinin yaranmasına səbəb olur. Araşdırılan dövrdə Səfəvi şahlarının zərb etdirdikləri sikkələrdə şiəliyin təbliği, xüsusi ilə təriqət prinsiplərinin şüurlara yeridilməsi, burada öz əksini tapmışdır. Səfəvi şahlarının hakimiyyət illərində sikkələr üzərindəki yazılar hakim sülalənin siyasi məqsədlərinə, emitetlərin islam təməli (şiəliklə) ilə daha çox bağlı olduğunu göstərmək cəhdlərinə dəlalət edir. Bütün bunlar sübut edir ki, araşdırılan dövrdə şiəliyin idarəçiliyə böyük təsiri olmuş, hakimiyyət dövlət işlərini bilavasitə təriqətinin prinsipləri ilə tənzimlənmiş, şəriət hökmlərinin təbliği ilə dövləti möhkəmləndirməyə çalışmışlar. Bu mülahizələr yuxarıda təhlil olunan numizmatik materiallarda da təsdiqini tapmışdır.

XV əsrin sonu - XVII əsrin birinci rübündə Səfəvi şahlarının zərb etdirdikləri sikkələrdə ((Astara) Qapçı məhlə, (Astara), Ərçivan, Astara, (Lənkəran) Səpnəkəran, (Lənkəran) Sara, (Lerik) Orand, Qızıurdu dəfinələri) şiəliyin təbliği, xüsusilə təriqət prinsiplərinin şüurlara yeridilməsi öz əksini tapmışdır.

“XVIII-XIX əsrlərin birinci rübündə regiondan keçən tranzit ticarət yolları və tapılmış sikkə dəfinələrinin spesifik cəhətləri” adlı üçüncü bölmədə regionda aşkarlanmış və xarici ölkələrdə zərb olunmuş sikkə dəfinələri və təksaylı tapıntıları (Lənkəran, (Lənkəran) Bala Şürük, (Lerik) Bibiyonu, (Lerik) Orand – Qızıurdu) bölgənin XVII əsrin birinci rübündə beynəlxalq ticarət sistemindən kənarda qalmadığını sübut edir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı nəşrlərində öz əksini tapmışdır:

1. Cəfərov M.V. Lənkəranda tapılmış Atabəylər və Cəlairlər dövlətinə mənsub sikkə dəfinələri // Bakı Slavyan Universiteti. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, 2005, s.256-258
2. Cəfərov M.V. Cənub bölgəsində tapılmış Cəlairlər dövləti sikkələri

Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində mənbə kimi // AMEA-nın Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, 2007, s.434-439

3. Cəfərov M.V. XVIII əsr və XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq bölgəsində tapılmış sikkələr / H.Əliyevin anadan olmasının 87-ci ildönümünə həsr olunmuş «Müasir elmin aktual problemləri» mövzusunda respublika elmi konfransının materialları, Lənkəran: 2010, s. 119-122
4. Cəfərov M.V. Azərbaycanın Cənub-Şərq bölgəsində tapılmış VII əsrin sonu VIII əsrin birinci rübünə aid kufi sikkələri / Muzeylərin müasir durumu və inkişaf perspektivlərinə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi konfransının materialları, Bakı: Ziya, 2011, s.21-22
5. Cəfərov M.V. Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq bölgəsində tapılmış «müsəlman intibahı» dövrünə aid sikkələr // Bakı Pedaqoji Universitetinin Elmi Xəbərləri, 2011, s.211-218
6. Cəfərov M.V. Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq bölgəsində tapılmış «gümüş böhranı» dövrünə aid sikkələr // Tarix və onun problemləri adlı Bakı Dövlət Universitetinin elmi məqalələr toplusu, Bakı: s. 2011, 203-214
7. Cəfərov M.V. Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq regionunda tapılmış XVI əsrə aid sikkələr // AMEA-nın Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. Azərbaycan Respublikası uğurlar və perspektivlər, Bakı, 16 noyabr 2011-ci il, Beynəlxalq elmi konfransın materialları. s. 136-143.
8. Cəfərov M.V. Talış hanlığından keçən tranzit ticarət yolları və para dövriyyəsi// TURAN Stratejik Araştırmaları Merkezinin Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi, Ankara, 2012, İlk Bahar, cilt:4, Sayı: 14, səh. 154-158.
9. Джафаров.М.В.Топография куфических кладов, найденных в юго-восточном регионе Азербайджанской Республики// Вестник КазФЭА-Семей-2012 №1(16), г. с.50-54.
10. Джафаров М.В. Монеты XVI века, найденные в юго-восточном регионе Азербайджанской Республики// Семей-2012, Вестник КазФЭА «Актуальные вопросы модернизации: Экономика, образование, управление, политика и бизнес» Семей, 9 ноября 2012 г. Международная научно-практическая конференция, №3 (16), с.270-276.

Джафаров М.В.

**Нумизматические находки Юго-Восточного региона
Азербайджанской Республики как источник
в изучении истории Азербайджана**

РЕЗЮМЕ

Диссертация на тему «Нумизматические находки юго-восточного региона Азербайджанской Республики как источник в изучении истории Азербайджана» не в состоянии решить эти проблемы. Основной целью исследования является доказательство ценности, а иногда незаменимости Азербайджанских монет, на протяжении более чем 2-х тысяч лет, а также доказательство важности одного из атрибутов государственности с помощью нумизматических находок, найденных на юго-востоке Азербайджана.

С этой точки зрения, в исследовании особое место уделяется денежному обращению и монетной чеканке в Азербайджане античного периода, монетам феодальных государств Азербайджана, которые имели право на издание указов и чеканку монет, на деятельность монетных дворов. Эти монеты, найденные в данном регионе были привлечены в научное обращение. На основе найденных монет были уточнены имена, титулы и псевдонимы ряда феодальных правителей, были прокомментированы некоторые вопросы, связанные с особенностями эксплуатации монетного права.

В диссертации рассматривается влияния экономического потенциала региона, находящегося в центре различных международных отношений между севером и югом и обладающим благоприятным геополитическим расположением и богатыми природными ресурсами, а также развитие азербайджанских городов и товарно-денежных отношений. Таким образом, проведенные исследования доказали, что юго-восточный регион Азербайджана, также как другие регионы, где чеканились монеты являлась важным политическим, экономическим и культурным центром, а также местом торговли и рынка с интенсивным денежным оборотом. В связи с этим, в диссертации особое место уделяется серебряным и медным автономным монетам азербайджанских монетных дворов средних веков в развитии торговых отношений.

Диссертация завершается главой, посвященной чеканке и оборотным особенностям золотых монет, используемых в международной торговле, мед-

ных и серебряных монет, имеющих важную роль во внутригородской и мелкой торговле, а также организации работ, связанных с расположением и деятельностью монетных дворов.

В конце исследования имеется библиографическая информация о монетных кладах найденных в юго-восточном регионе и предлагается карта, таблицы и иллюстративный материал в виде фото изображений-монет.

Mayis Cafarov

**The numismatik findings in the South-East region
of the Azerbaijan Republic as a source in studing the Azerbaijan history**

SUMMARY

Alongside with it, Azerbaijan numismatics has many problems that haven't been studied yet. The presented dissertation entitled "Numismatic findings found in the southern-eastern region of the Azerbaijan Republic as a source in learning the history of Azerbaijan" can't fully overcome the issues waiting for their solution. The main aim in the research work is, by the help of the coins found in the southern-eastern region of Azerbaijan, to explain Azerbaijan coins as being a very valuable and sometimes indispensable source within a period of more than two thousand years and also to explain the importance of one of the symbols of the statehood.

Accordingly, money turnover in Azerbaijan in antic period, as a feudal state Azerbaijan's having right to put money into circulation and some other issues are paid much attention in the dissertation

By the help of the study of coins, the names of some feudal rulers, their titles and nicknames have been made exact again. Some matters connected with the exploitations of coin right features have been explained.

The dissertation explains the token to the development of the cities and commodity money relations in Azerbaijan. This is in the center of different international relations between the north and south as having favorable geopolitical position and natural riches.

As in other regions of Azerbaijan where hundred thousands of people lived and coins were minted, the southern-eastern region is of equal importance for economic, political and cultural centers. It is a very favorable trade and market location where intensive money circulation existed and found its reflection in the course of investigation.

Alongside with it, special attention is paid to the investigation of trade relations of silver and copper coins of Azerbaijan mints in the Middle Ages.

The dissertation is completed with the peculiarities of mint and circulation of gold coins used in international trade whereas copper and silver coins played an important role in internal city trade and small trade.

At the end of the investigation the author gives the map of the coin treasures and accidental findings found in the southern-eastern region of the Azerbaijan Republic. There are 8 panels of tables, illustrative materials, and photo descriptions of coins.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

МАЙИС ВАЛИМАММАД ОГЛЫ ДЖАФАРОВ

**НУМИЗМАТИЧЕСКИЕ НАХОДКИ ЮГО-ВОСТОЧНОГО
РЕГИОНА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
КАК ИСТОЧНИК В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА**

Специальность: 5503.02 – Отечественная история

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по истории

БАКУ - 2015